

4. Амриддин Бердимуродов; Шоира Индиаминова БУЮК ИПАК ЙЎЛИ: (ҚИТЪАЛАР ВА АСРЛАР ОША) ТОШКЕНТ. «О’ЗБЕКИСТОН» 2017. – Б. 404.
5. Амриддин Бердимуродов. САМАРКАНД ТАРИХИДАН ТОМЧИЛАР (маколалар, сұхбатлар, тадқикотлар) Маънавият” нашриёти Тошкент – 2015. – Б. 11, 24, 26.
6. Ахунбаев Х. О полевых исследований в объекте Р-23 на городище Афрасиаб. 1985 г. Ф-4. – С. 19.
7. Li F. et al. Recent developments on XRF spectra evaluation // Applied Spectroscopy Reviews. – 2020. – Т. 55. – №. 4. – р. 263-287.
8. Suska-Malawska M. et al. Potential impact of Holocene climate changes on camel breeding practices of Neolithic pastoralists in the Central Asian drylands: A preliminary assessment // The Holocene. – 2022. – С.09.
9. Якубовский А. Ю. Из истории археологического изучения Самарканда. ТОВЭ. II. 1940. – С. 285-336.

**ИҚТИДОРЛИ ОЛИМА АРХЕОЛОГ НАТАЛЬЯ ГРИГОРЬЕВНА
ГОРБУНОВАНИНГ ҚАДИМГИ ФАРГОНА МОДДИЙ
МАДАНИЯТИНИ ЎРГАНИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ**

Кучкарова З.Р.

ЎзР ФА Миллий Археология маркази доктаранти
zulhumor.kuchkarova@gmail.com

Аннотация: Уибу мақолада олима археолог Наталья Григорьевнанинг тадқиқотлари баён қилинган. Археология соҳасида изланишилари натижасида илий ютуқларга эриша олган аёл олималаримиз жуда кам, лекин Н.Г.Горбунова Қадимги Фаргона моддий маданияти тарихини ўрганишга улкан ҳисса қўша олган, мақолада унинг илмий ютуқлари таҳлили ёритилган.

Калим сўзи: қўргон, қалъа, ангоб, хум, коса, мусаллас, даван, Эйлатон.

Аннотация: В этой статье описывается исследование ученого археолога Натальи Григорьевны. Есть достигшие научных достижений в результате своих исследований в области археологии, но Н.Г.Горбунова внесла большой вклад изучение истории древней ферганской материальной культуры, в статье описан анализ его научных достижений.

Ключевое слово: кургон, крепость, ангоб, хум, чашка, вино, даван, Елатан.

Annotation: The article describes the research of archaeologist Natalia Grigorevna. There are have achieved scientific achievements as a result of their research in the field of archeology, but N.G.Gorbunova has made a great contribution to the study of the history of the ancient Fergana material culture, the article describes the analysis of his scientific archievements.

Key words and phrases:fortress, castle, angob, khum, kosa, mussalas, davan, Elatan.

Инсоний ҳислатларнинг муҳим қирраларидан бири, адолатли бўлишдир. Шу каби ҳислатларни ўзида мужассам этган буюк иқтидорли, қаттиятли археолог Наталья Григорьевна Горбунова 1927 йил 2 март куни Ленинград шаҳрида зиёлилар оиласида туғилди. Ўсмирлик йилларидан отаонасидан айрилиб, ҳаётнинг аччиқ синовлари билан тўқнашишга мажбур бўлди. 1940 йиллардаги сиёсий тангликлар туфайли, у 1942 йилда Тошкентга эвакуация қилинган. Вақт ўтиши билан қадимий ёдгорликларга бўлган қизиқиши туфайли, 1946 йили Ленинград давлат университетининг тарих факультетига ўқишга кириб, Археология кафедрасида Ўрта Осиё қадимги тарихи бўйича ихтисосликка эга бўлади. Унинг илмий раҳбари машҳур тарихчи-шарқшунос ва археолог А.Берништам эди. Н.Горбунова талабалик йилларидаёқ А.Берништам раҳбарлигига Помир-Олой, Тян-Шан ва Помир-Фарғона экспедициясида иштирок этган. 1951 йил университетни тамомлагач Н.Горбунова Фарғонага келади ва бу ердаги вилоят ўлкашунослик музейда илмий ишларини даво этиради. У музей коллекцияларига илмий тавсиф бериш, янги экспозициялар яратиш ҳамда 30 йил давомида қазилма ишлари билан шуғулланади. Дастлабки йилларда қабр ва қўрғонлар тадқиқоти билан бошланган изланишлар, йиллар давомида дехқончиликка асосланган манзилгоҳларни режали ўрганишга айланади. 1957 йилда Ленинград давлат Эрмитажига М.Грязновнинг илмий раҳбарлигига аспирантурага киради. 1961 йилда Н.Горбунова ўзи тадқиқ қилган материаллар асосида “Фарғонанинг илк темир даври маданияти” мавзусида номзодлик ишини ҳимоя қиласиди. Мазкур илмий иши орқали Н.Г.Горбунова Фарғона водийсида қизил ангобли сопол буюмларга тирнаб безак солиш услубини милодий I асрлардан то V-VI асрларгача мавжуд бўлганлигини ўз асарларида келтириб ўтади. Дастлабки

сопол буюмлари аёл қулоллар томонидан қўлда тайёрланган, бироз дағалроқ сополлар бўлиб офтобда қуритилган ва хўжалик эҳиёжи учун ишлатилган. Кейинги сополлар эркак қулоллар томонидан чархда тайёрланган бўлиб силиқроқ ва ёрқинроқ бўлган. Сополлар ангобланиб оловда пиширилган ва қуруқ ҳолатдаги сопол буюмларга тирнаб нақиш солишининг пайдо бўлишда сопол маҳсулотларидағи бўёқнинг аҳамияти кескин тушганлигига деб такидлайди Н.Горбунова идишлар ангоб билан бўялгандан кейин устига бўёқли тасвирлар суриш қийинлашади ёки силлик юзада бўёқ туриши қийинлашади. Шунинг учун ҳам айнан ўтқир учли буюмлар билан сопол сиртига нақишли безак бериш одати шакилланади [1].

Дала амалётида илмий изланишлар олиб бориш яъни иқлимининг иссиқ ва совуқ шароитида, доимий яшаш жойидан узоқликда дала шароитидаги нокулайликларга қарамасдан тадқиқот изланишларини олиб бориш аёл археологларидан метин ирода ва касбига муҳаббат талаб қиласди.

Н.Г.Горбунова музей иши билан дала тадқиқотларини уйғунлаштира олган ноёб истеъодли олимга бўлиб, у ҳар йили Фарғонага экспедиция уюштириб, янги-янги манзилгоҳларни фанга маълум қиласди. Дала тадқиқотлари аёл учун қийин бўлишига қарамасдан, ўз ишига катта масъулият ва хурмат билан ёндошган. У ўз ишларини тўла нашр эттирган кам сонли археолог олималардан бири ҳисобланади.

Н.Горбунованинг фанга киритган янгиликларидан бири Фарғонадаги қадимги темир даври маданиятини икки даврга, яъни Эйлатон-Оқтом(мил.авв.VI-мил. II асрлар) ва Кўғай-Қорабулоқ (мил.II-VI) даврларга бўлиб ўрганиш тўғрисидаги қарашлари эди. Ўз яратган хронологик шкала бўйича топилмаларни – узук, мунчоқ, пойнак ва бошқаларни даврлаштиришга муҳим эътибор қаратади.

Н.Г.Горбунова Фарғона водийси тўғрисидаги юонон, рим ва хитой ёзма манбалар орқали ҳам кенг қамровли изланишларини олиб боради. Фарғона бўйича маълумотлар етишмаслигининг асосий сабабини шундай изоҳлайди:

«Аҳамонийлар даврида ҳам, шунингдек юонлар даврида ҳам водийни душманлар томонидан босиб олинмаганлигидир»[2]. Н.Г.Горбунова антик дунё тарихчиларининг маълумотларидан тўғридан-тўғри Фарғона номи билан боғлиқ материалларни кузатмагач, юон тарихчиларининг ишларидан географик атамаларни излайди ва бу ишларда энг кўп учраган атама, албатта, Сирдарё бўлиб, бу ном деярли аксарият муаллифларнинг асарларида учрайди. Квант Курций Руф Аҳамонийлар империясининг охирги вакили Бессни химоя қилиб Танаис дарёсининг ортидаги саклар ҳам ёрдамга келганини ёзади.“Танаис дарёсининг нариги тарафида яшайдиган скифлар подшосининг фикрича, дарёning бўйида македонлар асос солган шаҳар унинг бўйнига солинган сиртмоқдир”[3].

К.Птолемей ўзининг “География” асарида Яксарт дарёсининг бошланиш қисмида Димос, Баскатис деб аталадиган ирмоқлари борлиги ва уларнинг координатлари берилган. Бу ирмоқларнинг координатлари Сирдарёнинг юқори оқими координатларига тўғри келади. Унда кўрсатилишича, Яксарт дарёси, дастлаб, жанубдан шимолга томон оқиб, кейин шимоли-ғарб томонга ва сўнгра ғарб томонга бурилиши кўрсатилган. Н.Г.Горбунованинг ёзишича, Птолемейнинг Яксарт дарёси тўғрисидаги фикрларини таҳлил қилиб, “Яксарт дарёсининг буриладиган жойига қадар фақат чап томондан ирмоқларнинг келиб қўшилиши, дарё бурилгандан кейин ўнг томондан ирмоқларнинг келиб қўшилиши, Птолемей берган хабарларнинг тўғрилигидан дарак беради”[4]. Птолемей ҳам Яксартни шарқдаги тоғлардан эмас, жанубдаги Ҳинд тоғларидан бошланади, деб кўрсатгани унинг хатоси эди. Н.Г.Горбунова Птолемей хатоси сабабини юонлардан бирортасининг ҳам Фарғона водийси ичкари қисмларида бўлмаганликларида деб билади. Унинг фикрича, Александр бошчилигига юон аскарлари Сирдарё бўйларига келиб сакларнинг кетидан қувган бўлса, у ҳозирги Оқсув, Исфана ва Хўжабакиргансойни кўрган. Фарғона водийси дарёларининг юқори оқими деб жануб томондаги Туркистон тизмаларидан

оқиб тушадиган ирмоқларни тушунган бўлишлари мумкин деб изоҳлайди ўз асарларида [5].

Қадимги Фарғона ҳақидаги ёзма маълумотларда аҳоли муссаллас тайёрлашга уста бўлишганлиги ёзилади. Бунинг моддий маданиятда излари тадқиқотчилар томонидан аниқланган.

XX асрнинг 30-йилларида Фарғонанинг жанубий-шарқийда Каркидон сув омбори қурилиш жараёнида бир қанча археологлар билан биргалиқда Т.Оболдуева ва Н.Горбуновалар ҳам атрофда текширув ва қазув ишларини олиб борди. Натижада энг қадимги мусаллас пиширилагиган корхона қолдиқлари топилган. Бу ўша йилларда Ўрта Осиёдан топилган мусаллас пишириладиган корхоналарнинг учунчиси бўлган. Илгари топилган мусаллас пишириладиган корхоналар Панжикент ва Еттисувда бўлиб, VII-VIII асрларга тегишли бўлиб, бу ердаги топилма III-IV асрлар билан баҳоланади [6].

Тадқиқотлар натижасида маълум бўлдики, алибастр полда хом ашё эзилиб, ҳосил бўлган шарбат алибостр нов орқали иккита ҳовузчалар ёнида ерга мустаҳкам қилиб хум ўрнатилган. Мусаллас пишириладиган катта хонадан тўртта катта хум идишлар ва косалар, қўшни хоналардан янада каттароқ идишлар топилган, бу идишларда мусаллас сақлаган бўлиши мумкин. Бу обьект рўпарасида яшаш учун уй-жойлар ҳам тушган бўлиб, хум қўйилган хоналар унга туташиб кетган. Бу ҳудуддан унча катта бўлмаган қишлоқ қўрғони аниқланди. Бу қўрғонда яшовчилар, асосан мусаллас пишириш билан машғул бўлди.

Мил.авв. 125-126 йилларда Даван давлатига саёҳат қилган Хитой дипломати Чжан Цян фарғоналиклар етиштирадиган маҳсулотлар ҳақида маълумот ёзади: “Ўтрок аҳоли ер ҳайдайди, ғалла ва шоли экади, уларда мусаллас навли узум, жуда қўплаб яхши отлари бор. Даваннинг барча жойларида узум виноси тайёрлайдилар. Бой хонадонлар уни катта миқдорда

тайёрлайдилар, бу ичимлик хумларда бир неча ўн йилларда ҳам бузулмай сақланади”.

Давон ҳалқи узоқ йиллар давомида ер остига мўлжалланган катта хумларда озук-овқат маҳсулотларини сақлаган. Бу хумлар салқин омбор хона вазифасини бажарган. Афсусланарли томони шундаки, бу харобалар бугунги кунгача етиб келмаган, сабаби ерлар ҳайдаб юборилган. Факат ўрганилиш давомидаги олинган расмлар адабиётларда сақланиб қолган. Демак, ёзма маълумотларнинг моддий артефактлар билан ўз таъсикини топиши, бу ҳудудда аҳолининг узоқ йиллар давомида ўтроқ ҳаёт кечирганлигини дехқончилик маҳсулотларидан унимли фойдаланганлигини кўрсатади.

Фарғона водийси аёллари хунармандчиликда сопол буюмларини ясаш билан ҳам даслабки даврларда шуғулланган, асосан қишлоқлар ва тоғолди ҳудудларда кенг тарқалган. Аёллар хўжалик эҳтиёжлари учун қўлда сопол буюмларини яратган. Аёллар томонидан сой ва дарё бўйларидан сифатли тупроқлар танланиб улардан сополлар ясалган. Бу кулолчилик “аёллар кулолчилиги” ёки “уй кулолчилиги” деб аталган [7].

Бундан ташқари аҳоли қадимдан дехқончилик, боғдорчилик ва ийлқичиллик билан шуғулланиб келган. Ўрта Осиёning шарқий ва ғарбий ҳудудларида дастлабки манзилгоҳлар тадқиқотчилар томонидан таҳлилий ўрганилганда, жанубий-гарбий ҳудудларда истиқомат қилган аҳоли ўзлари

яшаб турган қалъага Амударёдан катта меҳнат асосида сунний каналлар орқали сув таъминотини ташкил қилган [8]. Шу ўринда жанубий- шарқий худуддаги ахоли сой ҳавзаларининг адир орти худудида микровоҳалар шакилланиши натижасида қўрғон- қалъалар ташкил этади [9]. Фарғона водийсининг қадимги даврлардан аҳолининг яшаш тарзи ҳақидаги тадқиқотларининг умумлашган натижаларини Н.Горбунова 1986 йилда Лондонда нашр этилган “Қадимги Фарғона” (*The Culture of Ancient Ferghana*) номли фундаментал китобида кўриш мумкин. Унда Фарғонада мил.авв.VI - асрдан милодий VI асргача бўлган узоқ давр юз берган тарихий ва маданий ўзаришларни қамраб олувчи жараёнлар атрофлича ёритиб берилган. Монографияда Фарғонадаги маданий ўзгаришлар асосли фактлар ва илмий хуносалар ҳамда қўлга киритилган кенг қамровли материаллар ёрдамида очиб берилган. Ҳар бир мавзуу авваломбор муаллифнинг ўз тажрибалари, кўздан кечирганлари, дала тадқиқот натижалари ва бошқа илмий манбаларга шахсан қиёслаб чиқилган хуноса асосида ёритилган.

Н.Горбунова умрининг охирги ўн йиллигига Ўрта Осиё чорвадор қабилалари билан сарматлар ўртасидаги ўзаро алоқаларга оид муоммолар билан жиддий шуғулланади. Унинг муоммога ёндошишдаги ўзига хос оригиналлиги шундан иборатки, у кўчманчи ҳалқ этнографик материалларини ҳар бир географик худудларнинг археологик материаллари билан тақослади. Афсуски унинг ушбу мавзуга бағишлиланган “Бақтрия, Суғд ва Марказий Қизилқум чорвадорлари” номли катта илмий иши вафотидан кейин нашир этилган. У томонидан 130дан зиёд илмий ишлар ёзилган [10].

Хуноса қилиб айтганда археология соҳасида тадқиқотлари натижасида илий ютуқларга эриша олган аёл олималаримиз жуда кам, лекин Н.Г.Горбунова Қадимги Фарғона моддий маданияти тарихини ўрганишдаги мashaққатли касби йўлида қийинчиликлардан қатиятли ва фидойлиги билан намуна бўла оладиган олима аёлларимизда ҳамда ўз изланишларини нафақат

Ўрта Осиё балки Европадаги кенг аудиторияга этказа олган илм фидойисидир.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Gorbunova N.G. The Culture of Ancient Ferghana. BAR International Series 281.1986
2. Анарбаев А. Ахсикент – столица древний Фергана. – Т.,Tafakkur, 2013.- 535 с.
3. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. Сохранившиеся книги. Под ред. В.С.Соколова. М.: Наука.,1963.-477 с.
4. Горбунова Н.Г. Фергана по сведениям античных авторов. В кн. «История и культура народов Средней Азии». М., 1976.-С. 27-28.
5. Горбунова Н.Г. Фергана по сведениям античных авторов. В кн. “История и культура народов Средней Азии”. М.,1976.-С. 28-48.
6. Горбунова Н.Г. Кўхна Фарғонада. «Ўзбекистон» нашриёти, Тошкент.,1972.-Б.20.
7. Pozilova X.O. THE ROLE OF WOMEN IN FERGANA VALLEY POTTERY <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1213>
8. Kuchkarova Z.R.Classification of ancient monuments of ancient Khorezm. IEJRD ICIPPS-20 International E-Conference June2020.298-301p. E-ISSN:2349-0721 imp.factor: SJIF:6.549 www.iejrd.com
9. Kuchkarova Z.R. Southeastern Farghana Valley Nomadic Pastoral Culture.
Index Copernicus internation. aotumber 2022 4377-4328.
<https://www.provinciajournal.com/index.php/telematique/article/view/618>
10. Ҳошимов Фарғонашунос археологлар Ф.2020 Б.158

**FARG‘ONA VODIYSIDA SHAHARLAR PAYDO BO‘LISHI VA
RIVOJLANISHINING AYRIM MASALALARIGA DOIR**

Aloxunov A.
FDU, Jahon tarixi kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

Yoqubjonov S.
FDU Tarix mutaxassisligi II bosqich magistranti